

Η δύναμη της μάζας

Ε.Π. Παπανούτσος

Εισαγωγικό σημείωμα

Ο Ε.Π. Παπανούτσος (1900-1982), φιλόσοφος και δοκιμιογράφος, στο δοκίμιό του (Το δίκαιο της πυγμής, 1976) αναλύει το φαινόμενο του κοινωνικού κομφορμισμού.

Έως ποιο βαθμό οι αντιλήψεις, οι κρίσεις, οι αποφάσεις μας στην καθημερινή ζωή είναι «δικές μας» και όχι αποτέλεσμα επιρροής της κοινωνίας απάνω μας; Το ερώτημα θα σκανδαλίσει ίσως τον αμύητο στα προβλήματα της κοινωνικής ψυχολογίας αναγνώστη, έχει εντούτοις τον λόγο του. Δεν είμαστε τόσο «ελεύθεροι» να σχηματίζουμε τις εντυπώσεις, τις πεποιθήσεις, το πρόγραμμα των επιδιώξεων μας, όσο νομίζουμε. Το κοινωνικό σώμα, η «ομάδα» μέσα στην οποία έχουμε ενταχθεί (από τη γλώσσα που μιλούμε, από τον Θεό που λατρεύουμε, από την ανατροφή και την εκπαίδευση που έχουμε πάρει, από το επάγγελμα που ασκούμε κτλ.) καθορίζει σε τέτοια έκταση και σε τόσο βάθος τον τρόπο και τα μέτρα με τα οποία αντιλαμβανόμαστε και σημασιολογούμε τα πράγματα και τα γεγονότα, ώστε κάθε άλλο παρά «δικές μας», με την αυστηρή έννοια της λέξης, είναι οι αλήθειες και οι αξίες μας.

Φυσικά τούτο δεν το παραδέχεται ο εγωισμός μας.

- Βλέπω με τα δικά μου μάτια, λέμε, και κρίνω με το δικό μου μυαλό.
- Με δική μου πρωτοβουλία αποδοκιμάζω αυτήν την ιδεολογία και είμαι υπεύθυνος.
- Η αλήθεια που υποστηρίζω είναι ολοφάνερη, δε μου την υπέβαλαν άλλοι.

Μια βαθύτερη όμως διερεύνηση (που μπορούμε και οι ίδιοι να κάνουμε μέσα μας, εάν έχουμε το θάρρος να ανατάμουμε τον εαυτό μας) θα μας πείσει ότι σε αναρίθμητες περιπτώσεις η πνευματική μας ανεξαρτησία είναι ένας ωραίος μύθος. Η όραση, η κρίση, η πίστη «μας» είναι η όραση, η πίστη της κοινωνικής φάλαγγας με

την οποία συμπορευόμαστε. Το φαινόμενο τούτο στη γλώσσα της επιστήμης λέγεται «κοινωνικός κομφορμισμός».

«Κοινωνικού κομφορμισμού» περιπτώσεις μπορεί ο καθένας μας να αναφέρει πάμπολλες από την προσωπική του πείρα. Από την εκούσια αλλά και ακούσια υποταγή στον συρμό έως τις ομαδικές ιδεοληψίες (ακόμη και παραισθήσεις) που παρουσιάζονται σε ώρες πολεμικής αναταραχής και θρησκευτικής έξαρσης ή πανικού από θεομηνίες και επιδημίες. Είναι απίστευτο το πόσο εύκολα, ακόμα και σε ομαλές περιστάσεις, διαδίδονται οι ομαδικές πλάνες, όπως λ.χ. η πίστη στη θεραπευτική δύναμη ενός κοινού βοτάνου ή η υπόθεση ότι αυτή ή εκείνη η σύμπτωση αποτελεί κακό οίωνο ή η βεβαιότητα ότι οι «μάγισσες» είναι όργανα του Σατανά και πρέπει να καίγονται κτλ. Άλλωστε, θα έχουμε όλοι παρατηρήσει ότι αρκεί μια είδηση, έστω και εξωφρενική, να δημοσιευτεί σ' ένα έντυπο μεγάλης κυκλοφορίας ή να μεταδοθεί από το ραδιόφωνο με έμφαση, για να γίνει πιστευτή.

Οι ψυχολόγοι και οι κοινωνιολόγοι που έχουν μελετήσει το φαινόμενο, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο κομφορμισμός αυτός, τάση ισχυρή και επίμονη, πηγή του έχει την κοινωνική φύση του ανθρώπου. Ζώο κατ' εξοχήν κοινωνικό ο άνθρωπος, όταν έρχεται αντιμέτωπος με σημαντικές για τη συλλογική ζωή «δοξασίες της μάζας», αισθάνεται ζωηρότερο ενδιαφέρον για τη συντήρηση των λαϊκών εξηγήσεων που κρατούν συμπαγή την ομάδα, παρά για τις κριτικές αναλύσεις που μπορούν να τη διαιρέσουν και να τη διαλύσουν. «Χρειάζεται» τους άλλους, τον αριθμό, το πλήθος: στο πανηγύρι, στο θέαμα, στον περίπατο και στο καφενείο ή στο εστιατόριο. Δε «χαίρεται» τις ανέσεις της ζωής και τις πιο στοιχειώδεις, παρά συντροφεμένους. Πρέπει να τις μοιραστεί, κατά κάποιο τρόπο, με άλλους, για να τις απολαύσει. Και για να τους κρατήσει κοντά του αυτούς τους άλλους, είναι έτοιμος να κάνει πολλές παραχωρήσεις στις κρίσεις και στο γούστο του: να μπει στο δικό τους διανοητικό ορίζοντα, να συμμεριστεί τα συναισθήματά τους, να παραδεχτεί τις προτιμήσεις τους.

Έχουμε λοιπόν καταδικαστεί να είμαστε αιχμάλωτοι της συμβιωτικής ομάδας; Θα παρεξηγούσε τη θέση μας εκείνος που θα την ερμήνευε με αυτό τον τρόπο. Όχι υποχείριος, υποκείμενος στις ιδέες και στις τάσεις του κοινωνικού σώματος είναι ο άνθρωπος. Το οργανωμένο πλήθος, η κοινωνική ομάδα μάς στηρίζει, μας προστατεύει, αλλά και θολώνει την όραση, μηχανοποιεί τη συμπεριφορά, δένει τη σκέψη. Από τη δουλεία αυτή σώζεται μόνο ο επώνυμος άνθρωπος που θα ορθώσει την κεφαλή του πάνω από τον ορίζοντα της μάζας και θα τολμήσει ν' αντικρίσει με τις

δικές του διανοητικές δυνάμεις τα πράγματα, με τη δική του βούληση τις περιπλοκές της ζωής, με τη δική του ευαισθησία το θέαμα του κόσμου. Ας θυμηθούμε εδώ τα βαθυστόχαστα λόγια του Nietzsche: «Πόσην αλήθεια σηκώνει, πόσην αλήθεια αποτολμάει ένα πνεύμα; Αυτό έγινε για μένα, ολοένα και πιο πολύ, το αληθινό μέτρο των αξιών. Η πλάνη δεν είναι τύφλωση, η πλάνη είναι ανανδρία. Στη γνώση, κάθε κατάκτηση, κάθε βήμα εμπρός προέρχεται από το θάρρος, από τη σκληρότητα απέναντι στον εαυτό μας, από την εντιμότητα απέναντι στον εαυτό μας».

Παπανούτσος, Ε.Π. (2008). Η δύναμη της μάζας. Στο Το δίκαιο της πυγμής. Αθήνα: Νόηση.